

MEDENÎ VE SİYASÎ HAKLAR SÖZLEŞMESİNDEKİ İNSAN HAKLARININ KORUNMASI MEKANİZMASINDAN MİLLETLERARASI HUKUK ÇERÇEVESİNDE BAZI YANSIMALAR*

Prof. Dr. Ayşe Nur TÛTÛNCÛ**

Giriş

İnsan haklarının, hukukun üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilmesi açısından önemli bir yeri vardır. İnsan hakları ve insan hakları kuruluşları kavramı, insan haklarının izlenmesi ve uygulanmasını amaçlayan bir sistem oluşturur. Bu sistem, devletler topluluğu düzenine bir kamu düzeni sistemi olarak eklenmiş olup, insan haklarının korunması, devletlerarası sistemin bir parçasını oluşturur.¹

İnsan hakları kavramı, büyük ölçüde ideolojiyle ilgilidir ve tarihçesi de, felsefe tarihinin, dinin ve siyasî düşüncenin bir parçasını oluşturur.² Çağdaş evrensel insan hakları kurallarının dayanağı, 18. yy'dan kaynaklanan siyasî düşüncenin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

* Bu yazı, İstanbul Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Yeni Yüzyıl İçin Yeni Oluşum Hukukçular Derneği tarafından 20 Nisan 2005'te düzenlenen **Birleşmiş Milletler, İnsan Haklarının Korunması ve Kıbrıs** konulu Konferans'ta sunulan tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

** İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Devletler Umumi Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Ancak, son zamanlarda özellikle uzman ve nispeten özerk kural veya kurallar bütünüünün ortaya çıkmasıyla beraber hukuken önem kazanan milletlerarası hukukun parçalanması fikrini savunan görüş de mevcuttur. Bu görüş uyarınca her biri kendi ilke ve kurumlarını haiz olan bu sistemler içinde insan hakları hukuku da yer alır. *Report of The Study Group of International Law Commission, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*, A/CN 4/L. 682, 13 April 2006, s. 11, parag. 8.

² Graefrath'ın yola çıkış noktası farklıdır. Ona göre insan hakları bu gibi genel felsefi düşüncelerden değil, daha ziyade devletler arasında aktedilen andlaşmalardan kaynaklanır. R. Higgins, "Human Rights: Some Questions of Integrity", 15 **Common Law Bulletin** 600 (1989).

İnsan haklarının milletlerarası hukuk ve teşkilâtlar alanında görülmesine, 1919 Milletler Cemiyeti döneminde ve *Milletler Cemiyeti Misakı*³ ile birlikte mütalâ edilen manda altındaki yerlerde ve azınlık andlaşmaları'nda rastlanır.⁴ Azınlık andlaşmaları'nın, insan hakları kurallarının tanınmasında önemli bir aşama oluşturduğu ve "bireysel ve milletlerarası barışın sağlanması yararına bir denetim belgesi" işlevini gördüğü hususunda sorun yoktur. Ancak, bu konuda özellikle *Milletler Cemiyeti Misakı* ve *azınlık andlaşmaları'nı* vurgulamak yanlışlığa yol açabilir. Şöyle ki, ne manda sistemi, ne de azınlık rejimleri nitelik itibarıyla bu konuda temsil edici bir özellik arzemektedir. Zira, bu andlaşmalar, savaş mağlubu devletler ve yeni kurulan devletlere yükümlülükler getirdiğinden evrensel bir rejim tesis etmez.⁵

Misak, azınlıklarla ilgili genel bir hüküm içermemektedir. Ama azınlık andlaşmaları biraz seçici bir uygulamayla olsa bile, en azından bir model oluşturabilir. Bu hususta, Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı(ILO) ve onu geliştiren andlaşmalar da örnek gösterilebilir. İki dünya savaşı arasında diğerleri yanında, çalışma koşulları, sosyal güvenlik ve sendikalarla ilgili konulara te-

³ M. O. Hudson, *International Legislation*, Vol. 1/ 1919-1921, Washington 1931, s. 1 v.d.; A. Gündüz, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, Geliştirilmiş 3. Baskı, İstanbul 1998, s.70.

⁴ Azınlıkların korunmasına dair "**Milletler Cemiyeti Sistemi**" adıyla anılacak olan rejimin kaynağı, Milletler Cemiyeti Misakı değildir; ahdîdir. Bu rejimi uygulama yükümünü yükleyen milletlerarası işlemlerin biçimi ise birbirinden farklı olmuştur. Şöyle ki: Birinci grupta, Müttefik Devletlerle Polonya arasında 28 Haziran 1919'da Versailles'da imzalanan andlaşma; Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı arasında 10 Eylül 1919'da Saint-Germaine'de imzalanan andlaşma; Çekoslovakya arasında 9 Aralık 1919'da Paris'te imzalanan andlaşma ve Yunanistan ile 10 Ağustos 1919'da Sevr'de imzalanan andlaşma yer alır. Bu andlaşmaların tek konusu azınlıkların korunması rejimini düzenlemektir. İkinci grupta, Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint-Germain-en Laye'de imzalanan, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da Neuilly-sur-Seine'de imzalanan, Macaristan ile 4 Haziran 1920'de Trianon'da imzalanan, Türkiye ile 24 Temmuz 1924'de Lozan'da imzalanan barış andlaşmaları yer alır ki, azınlıkların korunmasına dair hükümler bu andlaşmaların bir bölümünü oluşturur. Üçüncü grupta, Arnavutluk'un 2 Ekim 1921 tarihli, Estonya'nın 17 Eylül 1923 tarihli, Letonya'nın 7 Temmuz 1923 tarihli, Litvanya'nın 12 Mayıs 1922 tarihli, Aaland Adaları için Finlandiya'nın 27 Haziran 1921 tarihli, Irak'ın 30 Mayıs 1932 tarihli tek taraflı beyanları yer alır. Bu beyanlar, Milletler Cemiyeti'ne üye kabul edilme koşulu olarak Milletler Cemiyeti'nce zorunlu kılınmış olup Konsey'e iletilmişlerdir. Dördüncü grupta ise, Memel Ülkesi (Müttefik Devletlerle Litvanya arasında 8 Mayıs 1924'de imzalanan andlaşma), Yukarı Silezya (Almanya ile Polonya arasında 15 Mayıs 1922'de imzalanan andlaşma) gibi bazı ülke kesimlerindeki azınlıklar konusunda akdedilmiş olan andlaşmaların hükümleri yer alır. (S. Toluner, "*Lozan Azınlıklarının Korunması Rejimi ve Batı Trakya Türkleri*", *Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı*, İstanbul 1999, s. 221).

⁵ N. Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Su Yayınları, 2001, s. 22.

mas eden yüz milletlerarası andlaşma yapılmıştır.⁶ Bununla beraber, evrensel insan hakları fikri, ilk kez *II. Dünya Savaşı* sırasında A.B.D.'nin savaş sonrası teşkilâtlanmaya ilişkin plânlarının sonucu olarak bir beyanname şeklinde 1942'de hazırlanabilmiştir. Bu belge, müttefiklerin imzaladığı, kendi ülkeleri ve bütün milletler için insan hakları ve adaleti korumak amacıyla gerekli olan düşmanlarına karşı tam bir zafer inancını tekrarladıkları *Birleşmiş Milletler (B.M.) Beyannamesi*⁷'dir.

İnsan haklarının uygulama alanı geniştir. Akademik hayatta, bir çok hukukçu ayrı bir normlar grubu olduğu farzedilen ve milletlerarası insan hakları hukuku olarak tanımlanan bir varlığa göndermede bulunurlar. Bu uygun bir gönderme olmakla beraber, aynı zamanda karışıklığa da yol açmaktadır. Zira, insan haklarına dair sorunlar, özel bir çerçevede meydana gelir. Söz konusu sorunlar, millî hukuk ya da kural koyucu bir andlaşma veya genel hukuk çerçevesinde, belirli bir devletin hukuku ya da *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*⁸ veya milletlerarası hukukun ilgili ilkeleri gibi belirli ve ilgili bir uygulanabilir hukuka da gönderme suretiyle doğabilir.

Milletlerarası hukukî yükümlükler alanında insan haklarını tesis eden başlıca unsurlardan biri *B.M. Şartı*⁹'dir. *M.C. Misaki*'nden farklı olarak *Şart*, insan hakları meselesine doğrudan atıfta bulunur, halkların eşitliği hususunda ısrarcıdır ve ilk kez insan hakları terimini kullanan bir belgedir. *Şart* hükümleri insan haklarının korunması için bir temel oluşturmakla beraber, aslında teşvik edici ve programlayıcı olmaktan öte bir amaçla kabul edilmiştir.¹⁰

Şart'ta yer alan bu az veya çok genel göndermeler, yapılması gereken çok şey bıraktığından, B.M. organlarınca, geniş bir kodlaştırma çalışması başlatılmış ve bu çalışmalar, nihayetinde ileride daha detaylı değineceğimiz ikiz sözleşmeler¹¹ ve diğer çok taraflı kural koyucu andlaşmalarla sonuçlandırılmıştır. Bu gibi çok taraflı andlaşmaların önemi aşikârdır; ama, uygulamada,

⁶ W. Osiatynski, *Universalism in Law: Human Rights and the Rule of Law, On the Universality of the Universal Declaration of Human Rights, 10th Annual Conference on "The Individual vs. the State"*, Central European University, Budapest, 14-16 June 2002, <http://www.ceu.hu/legal/ind_vs_state/Osiatynski_paper_2002.htm> (15.08.2006).

⁷ <<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/decade/decade03.htm>> (15.08.2006).

⁸ 213 UNTS 221; ETS No. 5, *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 11*, <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>>(1.08.2006), *Resmî Gazete (R.G.)*, 19.03.1954-8662.

⁹ *Yearbook of the United Nations*, 1946, s. 831; *Düstur*, III. Tertip, 26. Cilt, s. 1382.

¹⁰ Bkz. *Birleşmiş Milletler Şartı*, m. 1 ve m. 55, m. 56.

¹¹ *Medenî ve Siyasî Haklara Dair Milletlerarası Sözleşme; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme* bu isim altında adlandırılmaktadır. Bkz. *infra*, dn.18-20.

tarih itibarıyla ikiz sözleşmelerden önce yapılmış ama bağlayıcı niteliği bulunmayan *Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi*¹¹ ve *Helsinki Nihâi Senedi*¹³ de büyük bir önem taşımıştır. Bu iki belgenin hukukçular açısından taşıdığı özel önem, normatif etkisi zorunlu olarak resmî hukukî statüsüne dayanmayan bir örnek teşkil etmelerinden kaynaklanır. Esnek hukuk da denen bu gibi belgelerin bazıları son derece önemlidir; zira, çok taraflı bir sözleşmenin sonuçlandırılmasına öncülük eden müzakerere sürecinin ilk aşamasını oluştururlar.¹⁴ Bu bakımdan, bağlayıcı niteliği bulunmayan *Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi*, 1966 tarihli ikiz sözleşmelerden çok önce kabul edilmiştir; fakat İnsan Hakları Komisyonu tarafından daima sonradan başka bağlayıcı anlaşmaların arkadan gelmesi hedeflenmiştir. İlkelerle ilgili erken anlaşmaların kolaylaştırılması dışında, bir beyanname olarak detaylarla doldurulmamıştır ve Sözleşmeler gibi kurumsal hükümler içermez. Ayrıca, bir anlaşmanın koşullarının yetkili yorumlanması ve ayrıntılandırılmasında bir mekanizma olarak da kullanılır.

Genel Kurul'ca kabul edilen esnek hukuk yorumlarının aksine, B.M. İnsan Hakları anlaşmaları durumunda, bu görev, bağımsız uzmanlardan oluşan komitelerce yürütülür. Söz konusu komiteler 1971 yılından beri genel yorum ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Devletler, genel yorumların kabulünde rol almamaktadır. Bu durum, devletlerin, Komitelerin anlaşma yükümleri ötesine gittiğini düşündükleri zamanlarda sürtüşmeye neden olmaktadır. Meselâ, Fransa, A.B.D. ve Birleşik Krallık, Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi uyarınca kurulan Komite'nin çekincelelere dair genel yorumuna karşı tepkili davranmıştır.¹⁵ Bir devlet, bir yandan taraf olduğu bir anlaşmanın hükümleriyle bağlıdır. Öte yandan, devletler anlaşmaların denetlenmesi ve izlenmesinde insan hakları anlaşmalarındaki organların rolünü de kabul etmişlerdir. Bazı örneklerde Komite, açıkça tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmiştir.¹⁶ Bütün örneklerde Genel Kurul'a yıllık raporları vasıtasıyla denetim yapmıştır. Genel yorumlar, yetkilendirilmiş esnek hukuk formu olarak anlaşılabilir.¹⁷ Bunlar B.M. insan hakları anlaşmalarına dair sınırlı hukuka eklenir ve yaşayan belgeler olarak statülerine katkıda bulunur.

¹² General Assembly Resolution, 217(III), 10 December 1948, *International Bill of Human Rights*, <<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/88/IMG/NR004388.pdf?OpenElement>> (1.08.2006).

¹³ A. Gündüz, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilâtlar Hakkında Temel Metinler**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 547.

¹⁴ A. Boyle C. Chinkin, **The Making of International Law**, Foundations of Public International Law, Ed. By M. Evans and P. Okowa, Oxford University Press, 2007, s.216.

¹⁵ **infra**, dn.66.

¹⁶ CERD, m. 9/2; CEDAW, m. 18/1; CRC, m.45(d), bkz: **infra**, dn. 20, 21, 23.

¹⁷ A. Boyle C. Chinkin, **op. cit.**, s.216-217. Ayrıca bkz: P.G. Carozza, "Subsidiarity As a Structural Principle of International Human Rights Law", 97 **American Journal of International Law** 61 (2003).

Bu yazı, esas itibarıyla çok geniş kapsamlı olan insan haklarının korunması mekanizmasının genel çerçevesini çizdikten sonra, özellikle bu mekanizmanın içinde önemli yeri bulunan *Medenî ve Siyasî Haklara Dair Milletlerarası Sözleşme*¹⁸'yi, tesis ettiği yapı ve Türkiye'nin taraf olması sırasında yapılan tartışmaları milletlerarası hukuk doğrultusunda incelemeyi amaçlamaktadır.

I. İnsan Haklarının Korunmasına Dair Birleşmiş Milletler Ahdî Sistemi ve Bu Sistem Çerçevesinde Tesis Edilen Koruma Mekanizmasının İşleyişi

Milletlerarası insan hakları andlaşmalarına kurumsal yönden bakıldığında, tarihî bir zaman süreci ile karşı karşıya gelinir. Bu süreç, bir düzen içinde sürdürülmek ve geliştirilmek isteniyorsa, temel birtakım değişikliklerin kabul ve icra edileceği kritik bir yol ayırımına götürür ki söz konusu bu ayırım, kurumsal unsurlarla bağlantılıdır. İlgili unsurların özellikle önem taşıyan iki veçhesi vardır: Milletlerarası insan haklarının etkin uygulamasının sağlanması için milletlerarası insan hakları kültürünün öneminin tanınması ve insan haklarının milletlerarası korunmasını güçlendirmek için milletlerarası insan hakları organları ve millî mahkemeler arasındaki kurumsal görüş alışverişinin arttırılması.¹⁹

İnsan hakları kültüründen hareketle, insan haklarının korunmasına dair B.M. ahdî sisteminin odağında, B.M. idaresinde bulunan 1965 ve 1989 yılları arasında yapılan 6 önemli insan hakları sözleşmesi yer almaktadır. *Medenî ve Siyasî Haklara Dair Milletlerarası Sözleşme*; *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme*²⁰; *Her Çeşit Irk Ayırımının Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme*²¹; *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme*²², *İşkence ve Diğer Zalimane,*

¹⁸ *International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)*, New York, 16 Aralık 1966, 999 UNTS 171, 6 ILM 368 (1967). 23 Mart 1976 'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu Sözleşme'nin tarafı olmuştur. R.G. 21 Temmuz 2003-25175.

¹⁹ Antonio Lamer, "Enforcing International Human Rights Law: The Treaty System in the 21st Century", *The UN Human Rights Treaty System in the 21st Century*, Edited by Anne F. Bayefsky, Kluwer Law International, 2000, s. 306.

²⁰ *International Covenant on Economic and Social and Cultural Rights (ICESRRCR)*, 993 UNTS 3. 3 Ocak 1976'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu Sözleşme'nin tarafı olmuştur. R.G. 11 Ağustos 2003-25196.

²¹ *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (CERD)*, 660 UNTS 195. 4 Ocak 1969'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu Sözleşme'nin tarafı olmuştur. R.G. 16 Haziran 2002-24787.

²² *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*, 1249 UNTS 13. 3 Eylül 1981'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme'nin tarafı olmuştur. R.G. 14 Ekim 1985-18898.

*İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezalandırmaya Karşı Sözleşme*²³, *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*²⁴. Bu ahdî sistem, ihtiyarîdir. Yükümlülükler, onaylamaya bağlıdır.

Başlangıçtaki ağır ilerlemeye rağmen, yakın geçmişte bu sözleşmeler çok sayıda devlet tarafından onaylanmıştır. Dünyadaki devletlerin dörtte üçünden fazlası ve B.M.'e üye devletlerin %75'i bu sözleşmelerin beşini onaylamışken, % 50'si bir altıncısını onaylamıştır.²⁵ Türkiye, bu andlaşmaların hepsine taraf olan ülkeler arasında yer almaktadır. Mamafih, bu andlaşmaların yaygın kabulünü, kurumsal açıdan yaşanan zayıflıklar dolayısıyla milletlerarası insan haklarına dair sözleşmelerin uygulanması açısından kriz nedeni sayan görüşler de mevcuttur.²⁶ Bunlara göre, birçok devletin sözleşmeleri onaylaması, kendi içinde bir son oluşturmuştur. Sorun, kısmen onaylamanın kasıtlı olarak vurgulanması dolayısıyla ortaya çıkmıştır. B.M. topluluğunun esas hedefi, insan hakları andlaşmalarının evrensel kabul görmesidir. Bunun altında yatan inanç, evrensel kabul gerçekleştiğinde, icra tekniklerinin güçleneceği, katılma taahhüdü varsa, devletlerin ayrılmayı zor bulacağı ve kendilerini gittikçe genişleyen bir milletlerarası denetim ve sorumluluk ağı içinde bulacaklarıdır. Bu arada, böylesi bir düzene karşı olanlarca andlaşmanın tarafı olmanın değeri kasıtlı olarak azaltılmaktadır. Bu olgunun en önemli sonuçlarından biri, sözleşme rejimlerine geniş çekincelerle taraf olunmasının kabul edilmesidir.²⁷ Mamafih bazı devletler, kendi çekincelerinin meşrûluğu hususunda diğer devletlere meydan okumaya hazırdır. Bu rejim, sözleşmelerin esaslı hükümlerine ve mevcut uygulama mekanizmalarına sürekli riayet edilmemesi suretiyle zayıflatılır. Daha güçlü bir zorlayıcı

²³ *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CAT)*, 1465 UNTS 85. 26 Haziran 1987'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme'nin tarafı olmuştur. **R.G.** 10 Ağustos 1988-19895.

²⁴ *Convention on the Rights of the Child (CRC)*, 1577 UNTS 3. 2 Eylül 1990'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme'nin tarafı olmuştur. **R.G.** 27 Ocak 1995-22184.

²⁵ İstatistikler, B.M. Genel Kurulu'nun 1995 yılı raporuna dayanır. Çocuk Hakları Komitesi için ise, 1995 Haziran dokuzuncu oturum raporuna dayanır. Bunlar içinde özellikle şu andlaşmalar yer alır: Her Çeşit Irk Ayırımının Otadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme-CERD; Medenî ve Siyasî Haklara Dair Milletlerarası Sözleşme-CCPR; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme-CESCR; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme-CE-DAW; Çocuk Haklarına Dair Konvansiyon-CRC. Antonio Lamer, **op. cit.**, dn.11.

²⁶ Anne Bayefsky, Appendix 6, International Law Association, Committee on International Human Rights Law and Practice, *Report on the UN Human Rights Treaties: Facing the Implementation Crisis*, s. 689.

²⁷ Meselâ, Malezya, *Çocuk Hakları Sözleşmesi*'nin, 1, 2, 7, 13, 14, 15, 22, 28, 37, 40 parag. 3 ve 4, 44 ve 45inci maddeleri çekince ile kabul eder ve ilgili hükümlerin anayasa, millî hukuk ve hükümetin millî politikasına uygun olarak uygulanabileceğini belirtir.

icra mekanizması, geniş bireysel şikâyet hak ve usullerinin kabulü, ülke koşullarında daha serbestliğe izin verecek yeterli parasal kaynağın temini, taraf devletlere daha iyi araştırma ve görevler yüklenmesi anlamına gelir.

Bahsi geçen sözleşmelerin icrası, altı sözleşmeye ait organ ve komiteler tarafından izlenir. Bu izleme organları, 5 ile 25 yıllık bir süredir faaliyet halindedir ve bu süre içinde 5 ile 675 devlete ait raporu incelemiştir.²⁸ Sözleşmelerin başarılı şekilde yürütülmesi, kuralların esasa ve normatif niteliğine ve usulî ve uygulama yöntemine dayanır.

Esasa ilişkin düzeyde ele alındığında sözleşmenin kendisi, icra kapasitesini etkin bir şekilde azaltabilir. Meselâ, soğuk savaşın icra üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Usule ilişkin düzeyde ise, sözleşmeye ilişkin uygulama rejimi zedelenebilir. Bu rejim, aşağıdaki şekilde işler: taraf devletlerin mevzuat ve uygulamasının andlaşma koşullarına uygun olarak yürütüldüğüne dair raporlar hazırlamaları gerekir. Raporlar yazılınca, buna dair sorulara cevap verilir. Bu soru cevap bölümü açıktır. Böylelikle gerçekleştirilen kurucu diyalogun sonuçlanması üzerine, sözleşme organı, rapora dair sonuçlandırıcı incelemesini ve andlaşma yükümlerine riayet hususundaki kayıtları oluşturur.

II. İnsan Haklarının Korunmasına Dair Birleşmiş Milletler Ahdî Sistemi İçinde Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi'nin Yeri ve Burada Tesis Edilen Koruma Mekanizmasının Milletlerarası Hukuk Çerçevesinde Tartışmalı Bazı Yönlerinin Değerlendirilmesi

Geleneksel egemen devlet anlayışı, sayısız yolla delinmiştir. İnsan hakları felsefesi, bu yollardan biri olup, hâlihazırda da gelişmesini sürdürmektedir ve küreselleşmenin bir ürünü oluşturmamaktadır.²⁹ Bu çerçevede *II. Dünya Savaşı* sonrasında yaşanan en çarpıcı gelişme, bir ülkenin yetkisine tâbi olan bireylerin bu ülkedeki insan hakları ihlallerini milletlerarası bir organ önüne getirebileceği bir dizi usulî sürecin kabul edilmesidir. Bu sürecin yaygınlaştırılması, hâlen devam etse de, sürekli olarak mevcut insan hakları standartlarına ilâve yeni standartların oluşumu üzerine yoğunlaşmaktan ziyade, bunların daha etkin icrası ve zorlanması yönüne bir vurgulama yapılması yolunu izlemektedir.

İnsan hakları kurallarının önemli bir bölümü, çok taraflı kural koyucu andlaşmalarda toplanmıştır. Bunlardan B.M. ahdî sistemi içinde en önemlisi sa-

²⁸ *Supra*, dn.19.

²⁹ R. Higgins, "International Law in A Changing International System", 58 (1) *Camb-ridge Law Journal* 83 (1999).

yılan 1966 tarihli *İkiz Sözleşmeler*'dir. Söz konusu sözleşmelerden biri olan *Medenî ve Siyasî Haklara Dair Milletlerarası Sözleşme*, 1976'da yürürlüğe girmiştir ve 154 devlet taraf olmuştur.²⁹ Sözleşmenin Türkiye'nin de taraf olduğu iki İhtiyarî Protokol'ü bulunmaktadır: *Birinci Ek İhtiyarî Protokol* ve *Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan İkinci Ek İhtiyarî Protokol*.³¹

Bu *Sözleşme*'nin esas amaçlarından biri, *Evrensel İnsan Hakları Beyanname*'sinde belirtilen hakların daha ayrıntılı olarak tanımlanması ve açıklığa kavuşturulmasıdır. Ayrıca, yeni birtakım haklara da değinir. Yanısıra, farklı gelişme düzeyindeki ve farklı din ve kültürdeki değişik hukukî ve siyasî sistemleri haiz olan devletlerin insan haklarını uygulama ve anlayışlarında belirli bir yeknesaklık sağlanması amaçlanmıştır.³² Bu *Sözleşmeler*'in başlıca özelliği, andlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerin icrasına dair araçların takdirinde iç hukukun yetkili olarak kabul edilmesidir. *Sözleşme*'nin alt yapısı, devletin sorumluluğuna dayanır.³³ *Sözleşme*'ye sadece devletler taraf olabilirler.³⁴ Her ne kadar giriş kısmında, "*bireylere, diğer bireylere ve bağlı olduğu topluluğa karşı görevleri olan bireyin, bu Sözleşme'de tanınan haklara saygı gösterilmesi ve bunların geliştirilmesi için çaba gösterme sorumluluğu altında bulunduğunu*" dikkate alarak göndermede bulunulsa da, *Sözleşme* yalnızca taraf devletler için yükümlülükler tesis eder.³⁵

Medenî ve Siyasî Haklara Dair Milletlerarası Sözleşme'yle, taraf devletler, iç hukuklarında andlaşma kurallarının sürdürülmesini sağlayacak yeterli araç teminini açık bir yüküm olarak yükümlenmiştir. Bu yüküm çerçevesinde taraflara, bir izleme mekanizması olarak, rapor verme ve ilgili kural koyan sözleşmede belirtilen herhangi bir hakkın, taraf bir devletçe ihlâlinden mağdur olduğunu ileri süren bireylerle iletişimi kabul eden ihtiyarî bir yetki tesis etme yükümlülüğü getirilmiştir.³⁶

Sözleşme'ye taraf olan bir devlet, *Evrensel Beyanname*'yle aynı şekilde ken-

³⁰ < <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/4.htm> > (16.05. 2005).

³¹ *First Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights*, 999 UNTS 302, R.G. 05.08.2006- 26250; *Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, Aiming At The Abolition Of The Death Penalty*, G.A. Res. 44/128, annex, 44 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 207, U.N. Doc. A/44/49 (1989). R.G. 27.12.2005-26036.

³² R. Higgins, "*Human Rights : Some Questions...*", s. 599,

³³ D. Mcgoldrick, "*State Responsibility and the International Covenant on Civil and Political Rights*", **Issues of State Responsibility Before International Judicial Institutions**, Edited by Malgosa Fitzmaurice and Dan Sarooshi, The Clifford Chance Lectures, Vol.7, 2004, s.165.

³⁴ *Medenî Siyasî Haklar Sözleşmesi*, m. 48.

³⁵ *Medenî Siyasî Haklar Sözleşmesi*, m. 2.

³⁶ *Medenî Siyasî Haklar Sözleşmesi ve İhtiyarî Protokol*.

di ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere hiçbir ayırım gözetmeksizin bu Sözleşme'de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle yükümlüdür.³⁷ Ancak, ondan farklı olarak bu Sözleşme, hukuken bağlayıcı bir andlaşmadır ve taraf devletler, hükümlerini yürürlüğe koymakla bağlıdır. Her devlet, Sözleşme'de tanınan hakların uygulanmasını sağlamak bakımından gerekli olan yasamayla ilgili ve diğer tedbirleri almakla yükümlüdür ve aynı zamanda bir ihlâl meydana gelirse, etkin şekilde telâfi edilmesini sağlayacaktır.

Ayrıca bu yükümler, milletlerarası hukuk açısından bağlayıcıdır ve her ne kadar somut olayda icra usulü, olması gerektiği gibi sert olmasa da, Sözleşme'nin ihlâli, milletlerarası sorumluluğa neden olur.

Sözleşme, *Evrensel Beyanname*'de bulunanlara benzer bir medenî ve siyasî haklar kodu kabul etmiştir. Sözleşme'de düzenlenen medenî ve siyasî haklar, insan hakları olarak yaygın kabul görmüşken, Batılı yazarlar ve siyasilere arasında sosyal, ekonomik ve kültürel hakların hak olduğu hususunda hâlâ esaslı bir anlaşmazlık mevcuttur.³⁸

Bahsi geçen medenî ve siyasî haklar arasında, belli başlıları şunlardır: Halkların kendi kaderlerine sahip olma hakkı³⁹, yaşama hakkı, işkenceye ve di-

³⁷ *Medenî Siyasî Haklar Sözleşmesi*, m. 2.

³⁸ C. Apodaca, "Measuring the Progressive Realization of Economic, Social and Cultural Rights", Human Rights Institute Conference, **Economic Rights: Conceptual Measurement and Policy Issues**, University of Connecticut, October 27-29, 2005, s.2.

³⁹ Bu kavram, Sözleşme'de ifadesini bulan en tartışmalı haklardan biridir. *II. Dünya Savaşı*'ndan sonra, milletlerarası ilişkilerdeki en dinamik kavramlardan biri haline gelmiştir. Savaş sonrası, önceki Japon, Alman ve İtalyan sömürgeleri, galip devletlerin vesayeti altına yerleştirilmiştir. Ancak, bu kavramın gelişimi burada bitmemiştir. Kısa bir süre içinde sadece *B.M. Sözleşmesi*'nin 1. maddesi anlamında sömürgelekten kurtulmanın bir itici unsuru olarak tanınmamış, aynı zamanda milletlerarası dostane ilişkilerin geliştirilmesinde bir ön şart olarak kabul edilmiştir.

Halkların kendi kaderlerine sahip olması- *selfdeterminasyon* hakkının geniş kapsamlı irdelenmesi, bu Sözleşme'nin 1. maddesinde yapılmıştır. Miğfer güçlerinin teslimini izleyen 35 yılda, halkların kendi kaderlerine sahip olma hakkı, dünyanın siyasî manzarasını değiştiren bir hak olmuştur. Bu aşamada, norm, sınırlı bir ayrılma taraftarlığı ima etmesine rağmen, bunun, sömürgelerin sömürgeci devletten ayrılmasının meşrûlaştırılması anlamında olduğu açıktır. Aynı zamanda, norm, bir sömürge içindeki azınlıkların kendi kaderlerine sahip olmasını meşrû olarak kabul etmeyen bir şekilde yaygınlaşmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, sömürgelerde ayrılmak için sömürgecinin ülkesel bütünlüğü tehlikeye atma çabalarına karşı uyarıda bulunmuştur. Büyük güçler, Genel Kurul'un B.M. Şartı m.73/c'yi sömürgelerindeki siyasî gelişmeleri izlemek için kullanmasından şikâyetçi olmuştur; fakat, bu direniş göreceği olarak azalmıştır. Sömürgelerin tasfiyesi sürecinin de etkisiyle, B.M.'deki üye sayısı adeta üçe katlanmıştır. B.M. uygulaması daha başlangıçtan itibaren mevcut bir

ğer zalimane gayri insanî veya küçültücü muamelelere karşı korunma hakkı, kölelik ve esir ticareti ile zorla çalıştırmanın yasaklanması, keyfî gözaltı

devletin sömürge ülkeleri dışındaki ülkesinde yaşayan halklar bakımından bu hakkın söz konusu olmadığını kabul eder.

Bugün, sömürgelerin tasfiyesi süreci neredeyse tamamlanmıştır. Ama, halkların kendi kaderlerine sahip olması hakkı ayakta kalmıştır. Frank'a göre, Sovyetler Birliği'nin askerî güçlerini ve siyasî egemenliğini Doğu Avrupa'dan ve daha yakın zamanlarda Baltık devletlerinden çekmesi de buna katkıda bulunmuştur. Namibya ve Angola'da yaşanan olaylar ve yine, Paris Andlaşması'yla sonuçlanan Kamboçya iç savaşı, B.M.'in denetimindeki danışma süreciyle yaratılmıştır. Ona göre, bugün halkların kendi kaderlerine sahip olması fikri, egemen devletler içindeki ayrılma taraftarı hareketleri geçerli kılmak amacıyla tesis edilen toplumsal bir hakkı imâ etmeksizin, daha çok milletlerarası olarak geçerli kılınmış olan siyasî danışma genel fikrine dönüşmüştür. (T. M. Frank, *"The Emerging Right to Democratic Governance"*, 86 **American Journal of International Law** 55-56 (1992)); Halkların kendi kaderlerine sahip olması, bağımsızlık kazanmaları ve bir devletten ayrılma hakkını vermez. (S. Toluner, **Milletlerarası Hukuk Dersleri, Devletin Yetkisi**, Gözden Geliştirilmiş 4. Bası, İstanbul 1989, s.30); (H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Gözden Geçirilmiş 3. Bası, Ankara 2005, s.142-143); (M. Sur, **Uluslararası Hukukun Esası**, Geliştirilmiş 2. Bası, İstanbul 2006, s.102.) (C. Lloyd Brown-John, *"Self Determination and Separation"*, **Options Politiques**, September 1997, <<http://www.tamilnation.org/selfdetermination/97brown.htm#C.%20Lloyd>> (15. 08. 2006)). Halkların kendi kaderlerine sahip olması hakkı, içsel ve dışsal veçheleri haizdir. Higgins'e göre, *Medenî ve Siyasî Haklara Dair Milletlerarası Sözleşme*'nin İnsan Hakları Komitesi, Sözleşme'ye taraf olan bir devletin raporunu incelerken, bu konuda sadece bu gibi taraf devletin, sorumlu olabileceği bağlı topraklar hakkında değil (dışsal self-determinasyon), nüfusunun kendi siyasî ve ekonomik sistemini belirlemesi (içsel self-determinasyon) fırsatı hakkında da sorgulama yapmıştır. Devletler, ikinci tip yani içsel self-determinasyon hakkındaki yorum ve soruları reddetmezler. Tartışılan, hakkın varlığından çok, hakkın şeklidir. (R. Higgins, **Problems and Process, International Law and How We Use It**, New York 1994, s.117). Ayrıca benzer ayırım hakkındaki bilgiler için bkz:(T. Tarhanlı, *"Kendi Kaderini Tayin Hakkı ya da Ötekinin İradesi"*, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der: Faruk Sönmezoglu, İstanbul 1994, s. 509; A. Rosas, *"Internal Self-Determination"*, **Modern Law of Self-Determination**, Ed. by C. Tomushcat, s. 225). Cassase'nin de vurguladığı gibi, bazı yazarlar, sadece sömürge halklarının değil, herhangi bir etnik grup ve azınlığın da milletlerarası hukuk uyarınca halkların kendi kaderlerine sahip olması hakkını haiz olduğu görüşünü savunmaktadır. Mamafih, bu görüş, B.M. veya devlet uygulamasınca desteklenmemiştir. (A. Cassase, **Self Determination of Peoples, A Legal Reappraisal**, Cambridge University Press, 1995, s. 103-104, dn. 3). *Medenî ve Siyasî Haklara Dair Milletlerarası Sözleşme*'nin İnsan Hakları Komitesi de 1984'te yaptığı genel yorum uyarınca, self-determinasyon hakkına saygı gösterilmesi, devletlerin B.M. Şartı uyarınca haiz olduğu yükümlere uygun davranmayı ve diğer devletlerin iç işlerine karışılmamasını gerektirir. *General Comment 12(21) of the Human Rights Committee*, 12.04.1984, parag. 6, <<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>> (28.11.2006). Sözleşme'nin hazırlık çalışmaları, devlet uygulaması ve İnsan Hakları Komitesi'nin çalışmaları incelenirse, millî azınlıklara self-determinasyon hakkı bahşetmenin ikiz sözleşmeleri tasarlayanların niyetlerini aştığı görülecektir. (J. Castellino, **International Law and Self-Determination**, Martinus Nijhoff Publishers 2000, s. 45-46).

ve tutuklanmadan korunma, hürriyeti kısıtlanan kimselere insanca muamele edilmesi, bir kimsenin sırf bir akitten doğan bir taahhüdünü yerine getirmemesi nedeniyle hapsedilmemesi, seyahat ve ikâmet yerini seçme özgürlüğü, yabancıların ancak yasalara uygun olarak verilmiş bir karar uyarınca, sınırdışı edilebilmeleri, mahkemeler önünde eşitlik ve adil yargılanma hakkı, hiç kimsenin, işlendiği anda millî ya da milletlerarası hukuk bakımından suç sayılmayan bir fiil veya ihmal yüzünden suçlu sayılmaması, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, barışçı toplanma özgürlüğü, dernek ve sendika özgürlüğü, vatandaşların seçimlerde oy kullanma ve seçilme hakkı⁴⁰, yasalar önünde eşitlik ve yasalar tarafından eşit korunma hakkı, etnik, dinsel ya da dile dayalı azınlıklara mensup olan kişilerin, her türlü haklarına saygı gösterilmesi, kişilerin kendi dinlerine göre ibadet etme ve bu dinî öğretme, kendi dillerini kullanma hakkındaki haklarından da yoksun bırakılmaması⁴¹. Bunlar medenî ve siyasî hakların korunması için bir çerçeveye teşkil eder.

Sözleşme uyarınca, söz konusu bu haklar belirli durumlarda askıya alınabilecektir. Taraf devletlerden biri, eğer, millî varlığını tehdit eden, toplumsal nitelikte bir tehlikeyle karşılaşırsa, sözleşmeden doğan yükümlülüklerini askıya alma ve yükümlülüklerine aykırı birtakım önlemleri uygulama imkânına sahip olacaktır.

Sözleşme'de, başlıca üç icra mekanizması kabul etmiştir.⁴²

1-m.40 uyarınca *zorunlu devlet rapor sistemi*. Devletler, bu *Sözleşme*'de tanınan hakları yürürlüğe koymak maksadıyla kabul edilen önlemler ve bu hakların kullanılmasında kaydedilen gelişmelere dair rapor verirler. B.M. İnsan Hakları Komitesi, bu raporları değerlendirir. Ve bir taraf devletle yapıcı bir diyalog kurar. Bir devlet, raporu hakkında bir sivil toplum örgütü (NGO) ile istişâre yapabilir. NGO'lar, üyelere verilecek paralel eleştiri raporları sunabilir. Mamafih, bu devletin raporu değildir. Burada anahtar olan husus budur. İnsan Hakları Komitesi, rapor ve diyalog temelinde nihaî incelemesini gerçekleştirecektir. Bu Komite, siyasî menfaatlerden ziyade, gelişen objektif yargılara dayalı yorum ve bulgulara gelişen örnek bir kayıt oluşturmaktadır.⁴³ Komite, görevini geliştirmeye devam etmektedir. Aynı za-

⁴⁰ Geniş inceleme için bkz: G. H. Fox, "The Right to Political Participation in International Law", 17 *Yale Journal of International Law* 553 (1992).

⁴¹ M.27. Bu madde sözleşme ile ilgili tartışma yaratan diğer bir maddedir. Cassese'ye göre, bu madde irdelendiğinde iki husus belirtilmek gereklidir: Öncelikle, madde grup karşıtı olan bireye ilişkin haklarla ilgilidir. İkincisi, m.27 ile siyasî, ekonomik ve sosyal otonomi tasarlanmamıştır. (Bkz: A. Cassese, *op. cit.*, s.61).

⁴² D. Mcgoldrick, *op. cit.*, s.164.

⁴³ O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, Dordrecht/Boston/London 1991, s. 347. Ayrıca, Komite hakkında geniş bilgi için bkz: T. Buergenthal, "U.N. Human Rights Committee", 5 *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 341 (2001).

manda, B.M., insan hakları andlaşma organlarını tek yeni bir varlık içinde toplamayı tasarlayan öneriler üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır.⁴⁴

2-İhtiyarî bir devletlerarası şikâyet mekanizması. m.41/1. Bu yola sadece komitenin yetkisini kabul için gerekli beyanı yapan bir taraf devletçe başvurulabilir. Bu mekanizma şimdiye kadar hiç kullanılmamıştır.⁴⁵

3-Ek İhtiyarî Protokol⁴⁶ uyarınca kabul edilen ihtiyarî bireysel istem. Bu yola sadece Sözleşme ve aynı zamanda Ek İhtiyarî Protokol tarafı olan devlete karşı başvurulabilir. Şikâyet, sadece Sözleşme'de yer alan bir hakkın taraf devletçe ihlâlinden mağdur olduğunu iddia eden taraf bir devletin yetkisine tâbi bir birey tarafından ileri sürülebilir. Uygulamada bireysel şikâyet usulü, potansiyel olarak en azından üç fonksiyon icra edilmesine hizmet eder:

Hakları ihlâl edilen kişiye etkin ve zamanında bir çare bulmak, halen veya gelecekte şikâyetçiyle benzer durumdaki diğerlerinin de yararlanacağı davalı devletin hukuk ve uygulamasında değişiklik yapılması, ilgili andlaşmanın literatürünün incelenmesi vasıtasıyla taraf devlet ve diğerlerine andlaşmada içerilen garantilerin anlamına ve söz konusu hakların korunması amacıyla gerekli tedbirlere dair rehberlik sağlama.

Bu mekanizmada sadece yukarıda bahsedilen bir ve üçüncü sistem işlev görmektedir. Sözleşme ile kendi kendine yeter bir rejim amaçlanmamıştır. Bu rejim, devlet uygulaması ve B.M. uygulamasıyla desteklenmiştir.

Sözleşme'nin 28, 40 ve 45'inci maddeleri uyarınca kurulan 18 bağımsız uzmandan oluşan İnsan Hakları Komitesi'nin görevi, Sözleşme'ye riayetin izlenmesi ve devletlerin Sözleşme'ye riayete teşvik edilmesidir. Bu durum yukarıda da belirttiğimiz başlıca iki yolla gerçekleştirilir: Devletlerce teslim edilen raporların kritik incelemesi ve Sözleşme'ye Ek İhtiyarî Protokol uyarınca devletlerin aleyhine bireysel başvuruların yapılmasına izin verilmesi.⁴⁷

Sözleşme, esas itibarıyla rapor sistemiyle yürütülür.⁴⁷ Raporlar, ilgili devletin temsilcileriyle birlikte Komite'de tartışılır. Komite üyeleri, gayri resmî olarak rapor veren devlet dışındaki kaynaklardan da bilgi alabilir. Komite uygulaması, bu kaynağı, alenen bilinmemesi şartıyla kabul edilebilir saymakta ve Komite'yi etkin kılan bir durum olarak görmektedir. Komite, söz konusu inceleme'den sonra, uygun gördüğü gibi genel bir yorum yapar.⁴⁸

⁴⁴ Annex, Plan of Action submitted by the High Commissioner for Human Rights, 26 May 2005, A/59/2005/Add.3, parag. 89-105.

⁴⁵ N. Çavuşoğlu, *op. cit.*, s. 142.

⁴⁶ *supra*, dn.31.

⁴⁷ R. Higgins "Human Rights : Some Questions of Integrity", *op. cit.*, s. 599.

⁴⁸ I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford 1998, s.577.

1980 yılında, Sözleşme'nin icrasında devletler arasında bir işbirliğinin geliştirilmesi için bu çeşit yorumlara izin verilmiştir. Komite'nin devletlerin raporlarını incelemedeki tecrübesi özetlenmiş ve Sözleşme'nin icrası ve rapor usulünün gelişmesine dair meselelere dikkat çekilmiştir. Komite'nin amacı, herbir rapor veren devletle yapıcı bir diyalogu cesaretlendirmektir.⁵⁰ Yorumlar belirli bir ülkeye yönelik değildir.⁵¹ Komite'de *consensus* yoluyla kabul edilen çeşitli yorumlar mevcuttur. Bu yorumlar, genellikle karşı çıkılmaksızın kabul edilmiştir.⁵²

Sözleşme'nin 6'ncı maddesi, ölüm cezasının kaldırılmasıyla ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri, buna halen karşı durmaktadır.

Daha sert önlemler ise, m.41'de öngörülmüştür. Bu madde, devletlerarası şikâyetlere ilişkin bir süreç öngörmektedir. Bu maddede belirtilen başvuruların Komite tarafından kabul edilip incelenmesi, tarafın Komite'nin bu yetkisini kabul etmesine bağlıdır. Komite kendisine gönderilen şikâyeti, iç hukuktaki başvuru yollarının tüketilmesi ve belirli bir sürelik doğrudan danışma sürecine tâbi olarak, çözüme ulaştırmak amacıyla arabuluculuk girişimlerinde bulunur. Bu mümkün olmazsa, Komite, ilgili tarafların önceden alınmış rızalarıyla bir *ad hoc* Uzlaştırma Komisyonu kurabilir. Bu organının raporu, Komite'deki bulgularla birlikte bağlayıcı değildir. Ancak, ihlâl edilen insan haklarının telâfisi için mesela iç hukukun değişmesi vasıtasıyla siyasî bir baskıya neden olabilir. Ancak, ikincil hukukî yükümlülüğe sebep olmaz. İşin özü, devletlerarası şikâyetler, gönüllü olarak uygulanır ve devletin üzerinde hukuken bağlayıcı bir karar değildir.

Bireylerin devletler hakkında şikâyetleri, *Birinci Ek İhtiyarî Protokol*'de düzenlenmiştir. Protokol'de, İnsan Hakları Komite'sinin yetkileri genişletilmiştir.⁵³ *Ek İhtiyarî Protokol*, B.M. Genel Kurulu'nun 2200A (XXI) sayılı kararı uyarınca 16 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılmış, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. *Ek İhtiyarî Protokol*'e 104 ülke taraf olmuştur. İsminden belli olduğu üzere prosedür ihtiyarîdir ve Avrupa Birliği'ne (A.B.) yeni üye olan tüm ülkeler de *Ek İhtiyarî Protokol*'e taraftır. Ayrıca, İspanya, Fransa,

49 Genel yorumlara dair bkz: *General Comments Adopted by the Human Rights Committee*, <<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>> (28.11.2006).

50 M. O'Flaherty, "The Concluding Observations of United Nations Human Rights Treaty Bodies", 6:1 **Human Rights Law Review** 28 (2006).

51 U. N. Doc. CCPR/C/18.

52 Nükleer silâhlara, çocuk haklarına, ayrımcılığın kaldırılmasına dair örnekler için bkz: M. N. Shaw, **International Law**, Cambridge 1991, s.210.

53 A. M. Zayas, J. Möller, T. Opsahl, "Application of *International Covenant on Civil and Political Rights* under the *Optional Protocol* by the Human Rights Committee", 28 **German Yearbook of International Law** 9 (1985).

İtalya ve Macaristan gibi Avrupa devletleri ve Arjantin, Uruguay, Nikaragua ve Panama gibi Orta ve Güney Amerika devletleri taraf olmuştur.

Bireysel uygulamalar, iç başvuru yollarının tüketilmesi kuralına tâbidir ve kabul edilemez sayılabilir.⁵⁴ Ayrıca, aynı mesele diğer bir milletlerarası mekanizmada inceleme konusu da oluşturmamalıdır.⁵⁵ *Ek İhtiyarî Protokol* altındaki inceleme süreci birkaç safhaya ayrılmıştır. Temel bilgi toplanması, Genel Sekreter tarafından yapılarak Komite'nin iletişim çalışma grubuna iletilir. Bu grup başvurandan daha fazla bilgi alınması veya başvurunun kabul edilemez olduğuna dair tavsiyelerde bulunur. Komite başvurunun kabul edilip edilmeyeceğine veya esasa dair incelemeye karar verebilir. Geçici kararlar da verilebilir. Teorik olarak Komite, *Ek İhtiyarî Protokol*'e göre şikâyetlerin incelenmesinde hukuken hareket etmez ve taraf devletler bilgi vermeye ve temsil edilmeye zorlanamaz. Gerçekte ise, bunu yapar ve Komite'de dinlenen başvuruların kayıtlarından, bunların nitelik olarak daha çok hukukî olduğu açığa çıkmaktadır. Komite, örneğin şikâyete dair ispat yükünün sadece başvurana yüklenmeyeceğini açık şekilde belirtmiştir ve ihlâlin meydana gelmesini, devletçe verilenlerin aksine yeterli kanıt ve açıklamalar olmaması durumunda sonuçlandırabilir. Bu doğru olmalıdır veya yoksa ihlâlle suçlanan devlet resmî bilgi tekeli arkasına saklanabilir. Yine, Komite'ce bir bulgu *Sözleşme*'yi ihlâl eden devlet için bağlayıcı olmadığı, ama uygulamada objektif gözlemcilerce bu kararlara devletlerin hukukî yükümlülüklerine karar verici olarak davranıldığı yönündedir. Komite, davanın esası hakkında bağlayıcı karar verme yetkisiyle donatılmış bir mahkeme değildir. Gerçekten, *Ek İhtiyarî Protokol* nihaî görüşlerine uyulmadığı takdirde ne bir yaptırım mekanizması, ne de herhangi bir yaptırım getirmemiştir. Yayınlanan kararlar da bu görüşü destekler niteliktedir. Komite, *Sözleşme*'nin ihlâlinden sorumlu bulunan devletlere Komite'nin bulgularına dair kendilerince kabul edilen tedbirler hususunda birbirini izleyen bir süreç içinde bilgi verilmesini, sorgulama uygulanmasını kabul etmiştir ve bu devletleri Komite'nin ihlâli düzeltmeye dair tavsiyelerini icra etmeye teşvik etmiştir. Uygulamada devletler için şüpheli çekincelere dair kendi durumlarını oluşturmak her zaman için kolay olmayan bir husustur. Pek çok şüpheli beyan dikkatten kaçabilir. Çünkü depositere gönderilen bütün beyanlar analiz edilemez. Genel Kurul'un 6. Komite'sinde ifade edilen görüşler, meseleye dair bir uzlaşma olmadığını gösterir.

⁵⁴ CCPR/C/OP/4, International Covenant on Civil and Political Rights, **Selected Decisions of the Human Rights Committee under the Optional Protocol**, Volume 4, Fortieth to forty-sixth sessions (October 1990 - October 1992) United Nations, New York and Geneva, 2004, s. 7-38.

⁵⁵ *İhtiyarî Protokol*, m. 5.

1990'da *Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan İkinci Ek İhtiyarî Protokol* kabul edilmiştir.⁵⁶ Öngörülen yükümlülüklerin uygulanmasına dair Protokol, çok sert bir düzenleme olmayıp, *Birinci Ek İhtiyarî Protokol*'de kabul edilen bireysel şikâyetler mekanizması, buna nazaran daha sert bir düzenleme teşkil etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, "*Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme*" ve *Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme'ye Ek İhtiyarî Protokol*" ve *Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan İkinci Ek İhtiyarî Protokol*'e taraf olmuştur. Sözleşme, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, ilk olarak 23 Haziran 1992'de sunulmuş, daha sonra geri çekilmiştir. Sözleşme'nin yıllar sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmesinin temel nedeni olarak iki husus zikredilmiştir; bunlardan birincisi, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin terörle mücadelesi sonucunda terörün kontrol altına alınması ve bu alanda gerçekleştirilen diğer başarılar dolayısıyla, Türkiye'nin özgüvenini tam anlamıyla kazanmış olmasıdır. İkinci neden ise, Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefidir; zira, Avrupa Birliği'ne tam üyelik için uyulması gereken siyasî kriterler arasında bu Sözleşme'nin onaylanması da gösterilmiştir. Ayrıca, bunun onaylanması, Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne yükümlülüklerini içeren Ulusal Program'da öngörülen hedefler arasına belirtilmiştir.

Sözleşme'nin bazı hükümlerine karşı ileri sürülecek beyan ve çekinceler⁵⁷, birçok taraf devlet için olduğu gibi, Türkiye için de önem taşımaktadır. *B. M. Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi*, çekinceler konusunda hiçbir kısıtlayıcı hüküm içermemektedir. Bu bakımdan, genel milletlerarası hukuk kurallarının ışığında Türkiye de, diğer ülkeler gibi andlaşmanın konu ve amacına ters düşmeyen beyan ve çekinceler ileri sürmüştür.

⁵⁶ *supra*, dn.31.

⁵⁷ Komite, önünde gelen başvurularda çekince tanımına ilişkin olarak 1969 tarihli *Viyana Sözleşmesi*'ne (bkz:*infra*, dn. 57) atıfta bulunmaktadır. (*Human Rights Committee, General Comment 24 (52nd Session), General comment on issues relating to reservations made upon ratification or accession to the Covenant or the Optional Protocols thereto, or in relation to declarations under article 41 of the Covenant*, U.N. Doc. CCPR/C/21/ Rev.1/Add.6, (4.11.1994), para.6, <<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>> (28.11.2006)); (N. Çavuşoğlu, *op. cit.*, s.148, 149). Hindistan, 1966 tarihli *Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi* 'ni onaylarken, kendi kaderini tayin hakkını, kendisi ve önceki sömürgeci devlet arasındaki bir mesele olarak görüp, kendi halkıyla arasındaki bir ilişki açısından değerlendirmemiştir. Fransa, Hollanda ve Almanya bunu çekince sayarak itiraz etmiştir. (Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General, 31 December 1990, UN doc. ST/LEG/SER.E/9, s.122). Aynı durum, İnsan Hakları Komitesi'ndeki Devletlerin Sürekli Raporlarının incelenmesi sırasında Hindistan Hükümeti'nce verilen raporların incelenmesi sırasında da tekrar edilmiştir. (*Third Periodic Reports of States Parties Due in 1992:India*, 17/7/96. CCPR/C/76/Add.6, para. 28-32, <<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>> (28.11. 2006).

Bu noktada milletlerarası insan hakları alanında süregelen bir tartışma konusuna değinmek yerinde olacaktır: *çok taraflı andlaşmalara ileri sürülecek geçersiz çekinceler*. Buradaki esas sorun, andlaşmanın konu ve amacına uygunluk⁵⁸ meselesiyle ilgilidir. Konu ve amaca uygunluğa kimin karar vereceği de diğer bir tartışmalı sorundur.

Ne Viyana Sözleşmesi ve ne de devlet uygulaması, ilgili andlaşmanın kategorisine bakılmaksızın geçersiz çekinceler ileri sürülmesi tartışmasının bir sonuca vardırılması açısından tamamen aşikâr olabilmıştır.⁵⁹ Bu konu, 1993 yılında yeniden Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun gündemine girmiştir. Komisyon'un hazırladığı taslak, devletler ve milletlerarası teşkilâtlarla geniş kapsamlı bir danışma sürecinde hazırlanmıştır.⁶⁰ İnsan hakları andlaşmaları kategorisine karşı ileri sürülemeyecek çekincelerle ilgili olarak, özel raportör 2005 yılına kadar herhangi beyanda bulunmamıştır.⁶¹ B.M. İnsan Hakları Komitesi'yse, 1994 yılında, Viyana Sözleşmesi'nin çekinceye itiraza ilişkin hükümlerinin, insan hakları andlaşmalarında çekince meselesine uygulanmasının yersiz olacağını açıkça belirtmiştir.⁶² Buna rağmen, Milletlerarası Hukuk Komisyonu, insan hakları andlaşmaları da dahil olmak üzere çekincelere dair Viyana Sözleşmesi rejiminin her çeşit çok taraflı andlaşmaya uygun olduğunu belirtir.⁶³ Dolayısıyla, andlaşmalar arasında bu bakımdan normatif bir farklılaştırma ihtiyacı görülmemiştir. Ancak izleme işlevi gören organların, bu şekilde yetkilendirilmedikçe, kesin olmamakla beraber çekincelere izin verme hususunda karar vermek bakımından yetkin olduğunu kabul etmiştir. Söz konusu sorun hakkındaki görüşler, B.M. 6. Komite'de tartışılmış ve bölünmüştür. Bazı devletler, çekincelere izin verilebilirliğin belirlenmesi yetkisinin, yalnızca kendilerine ait olduğunu belirtmiştir. Diğerleri, B.M. insan hakları organları da dahil, andlaşmalara ileri sürülen çekincelerin, konu ve amaca uygunluğunun değerlendirilmesi yetkisini zorunlu olarak evrensel veya bölgesel izleme organlarının haiz olmasından yana tavır takınmıştır.⁶⁴ Bunlar B.M. İnsan Hakları Komitesi'nin yaklaşımına

⁵⁸ 1969 tarihli *Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*, m.19/c. 1155 UNTS 331. Türkçe metin için bkz: A. Gündüz, *op. cit.*, Geliştirilmiş 3. Baskı, s.182.

⁵⁹ C. Redgwell, "Universality or Integrity? Some Reflections on Reservations to General Multilateral Treaties", 64 *British Yearbook of International Law*(BYIL) 245 (1993); D. Bowett, "Reservations to Non-Restricted Multilateral Treaties", 48 *BYIL* 67 (1976-77).

⁶⁰ A. Pellet, *Fifth Report on Reservations to Treaties*, GAOR, A/CN.4/508 (2000), parag. 32 vd.

⁶¹ A. Pellet, *Tenth Report on Reservations to Treaties*, GAOR, A/CN.4/558/Add.1 (2005), parag.100-102.

⁶² *General Comment 24* (1994), *supra*, dn.57, parag. 17-18.

⁶³ Report of the International Law Commission on the work of Its Forty-eighth Session (1996), parag. 116-35.

⁶⁴ A. Pellet, *Fifth Report*, parag. 11-15.

sürekli olarak destek vermişlerdir. Bu yaklaşım uyarınca konu ve amaca uygun kabul edilmeyen bir çekincenin normal sonucu, Sözleşme'nin çekince ileri süren taraf için yürürlükte olmaması değil, aksine çekinceyi ileri süren taraf için Sözleşme'nin çekinceden yararlanmaksızın geçerli olmasıdır. Örneğin *Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi* 28'inci madde uyarınca kurulan Komite, çekincelerin uygunluğunu, hatta kapsamını belirlemiştir. Çekincenin uygun olmamasının normal sonucunun, çekince ileri süren taraf için andlaşmanın da geçerli olmayacağı anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Komite, aynı zamanda bu gibi çekincelerin genel olarak ileri süren taraf için çekinceden faydalanmaksızın Sözleşme'nin geçerli olması anlamında ayrılabilceğini açıklamıştır.⁶⁵ Bu görüş diğerleri yanında A.B.D., Fransa ve Birleşik Krallık gibi ülkelerce tartışılmıştır.⁶⁶ A.B.D., çekincelerin Sözleşme ile bağlanma rızasının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bölünemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, onların biri veya daha fazlasının etkisiz olmasının, onaylamayı bir bütün olarak geçersiz kılabilceği belirtilmiştir.⁶⁷ Trinidad ve Tobago'nun İhtiyarî Protokol'e yeniden katılımı sırasında bu yaklaşımlar arasındaki çatışma incelenmiş ve ilgili devletin Protokol'den ikinci kez çekilmesi ile sonuçlanmıştır.⁶⁸

2005'te yazdığı raporda özel raportör ise, çekincenin hükümsüzlüğü hususunun andlaşmayla bağlama iradesini de geçersiz kılıp kılmayacağı hususunda Komisyon'un herhangi bir tavır takınması için henüz çok erken olduğunu belirterek, bu meselenin ancak çekinceyi kabul veya çekinceye itirazın sonuçlarının daha derinlemesine araştırılması durumunda çözümlenebileceğini beyan etmiştir.⁶⁹

Genel Sekreter'in uygulamasına bakıldığında, bir beyanın ilgili andlaşmanın özel hükümlerine uygun olarak çekince olduğunun belirlenmesi kendisinin depoziterlik sorumluluğu dahilinde görülmüştür. Ancak, andlaşma çekinceler hususunda sessiz kalan bir andlaşma ise, Genel Sekreter önerilen

⁶⁵ *General Comment 24* (1994), bkz: *supra*, dn. 57, parag. 18. Ayrıca, bkz: A. Pellet, *Seventh Report on Reservations to Treaties*, GAOR, A/CN.4/526/Add.2 (2002), parag.114.

⁶⁶ A.B.D'nin yorumu için bkz: *Report of the Human Rights Committee to the General Assembly*, 1995, A/50/40, vol. I, s. 127; B.Krallık için bkz: *ibid.*, s.132, parag.7; Fransa için bkz: *Report of the Human Rights Committee to the General Assembly*, 1996, A/51/40, vol. I, s.102, parag.5; R. Baratta, "Should Invalid Reservations to Human Rights Treaties Be Disregarded?", 11 *European Journal of International Law* 417 (2000).

⁶⁷ 16 *Human Rights Law Journal* 422, 423 (1993).

⁶⁸ P. T. B. Kohona, "Some Notable Developments in the Practice of the UN Secretary-General As Depositary of Multilateral Treaties: Reservations and Declarations", 99 *AJIL* 439 (2005).

⁶⁹ A. Pellet, *Tenth Report on Reservations to Treaties*, GAOR, A/CN.4/558/Add.2 (2005), parag. 200.

çekincenin sözü geçen andlaşmanın konu ve amacına uygun olduğunu belirleme hususunda ek bir sorumluluk üstlenmemektedir.

Çeşitli insan hakları andlaşmalarına göre kurulan komitelerin, bu andlaşmaların hükümlerine çekince ileri sürmesi durumunda, bu çekincenin geçerliliğini belirleme açısından üstlendikleri görev hususunda da bir tartışma mevcuttur.⁷⁰ Belirtildiği gibi sorun, bazı araştırmacılarca büyütülmüş, milletlerarası hukuktaki genel çekinceler rejimi, insan hakları andlaşmaları için yetersiz bulunmuştur. Zira onlara göre bu andlaşmalar, büyük ölçüde taraf devletler arasındaki karşılıklılık fikrine dayanmaktadır.⁷¹ İnsan hakları, bütün insanlara uygulanmak üzere tasarlanmıştır. Dolayısıyla bu alandaki andlaşmaların, çekince ve itirazlara katlanmadığı ve özellikle itiraz eden devletin, çekince ileri süren devletin vatandaşlarına karşı andlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerinden kurtulmadığı ileri sürülür.⁷² Öte yandan Raportör Pellet, insan hakları andlaşmaları da dahil olmak üzere çekincelere dair *Viyana Sözleşmesi* rejiminin evrensel olarak tasarlandığını belirtmiştir.⁷³

İnsan hakları komitelerinin çekincelerin andlaşmanın konu ve amacına uygun olup olmadığına dair hüküm verilmesindeki rolleri de giderek artmaktadır. Birkaç somut olayda da, açıkça sorun olan bazı çekincelerin, andlaşmanın konu ve amacına uygun olmadığını bildirilerek, devletlerin çekincelerini geri çekmesi istenmiştir.⁷⁴

Türkiye, *Birinci İhtiyarî Protokol* için de bu hakkını kullanarak, onay aşamasında, kendisi için hassas olan konularda beyan ve çekinceler ileri sürmüştür.⁷⁵ *İkinci İhtiyarî Protokol*'de ise, m.2/1de, Protokol'ü onaylama ve

⁷⁰ *supra.*, dn.68, s.438 v.d.. Ayrıca bkz: R. Goodman, "Human Rights Treaties, Invalid Reservations, and State Consent", 96 *American Journal of International Law (AJIL)* 531 (2002).

⁷¹ *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'ne dair söylenmiştir, Sözleşme için bkz: *supra*, dn.8.

⁷² *General Comment 24*, *supra*, dn.57, parag.18. **Effective Implementation of International Instruments on Human Rights, Including Reporting Obligations Under Implementation of International Instruments on Human Rights**, Note by Secretary General, UN Doc. A/47/628, parag. 36 (1992).

⁷³ Bkz: A. Pellet, *Second Report on Reservations to Treaties*, GAOR, A/CN.4/477/Add.1 (1996), parag.163.

⁷⁴ Bkz: *Committee on Rights of Child*, UN Doc CRC/C/SR.179, parag.7 (1994).

⁷⁵ Bu beyanlardan biri, *Sözleşme*'nin 1'inci maddesinde yer alan "bütün halklar kendi kaderlerini tayin etme hakkına-yani, self-determinasyon hakkına- sahiptirler" ifadesine ilişkindir.

Gerekçesinde söz konusu hak ile ilgili bu maddenin, Sözleşme'ye konulmasının nedeni olarak, sömürgeciliğin tasfiyesinin 1960'lı yıllarda milletlerarası toplumun önde gelen bir hedefi olmasından ileri gelmesi gösterilir. Milletlerarası hukukta kendi kaderini tayin hakkı, yalnız sömürge halkları için bir hak olarak kabul edilir. B.M. uy-

katılma sırasında konulan savaş sırasında işlenen askerî nitelikteki çok cid-

gulaması, bu hakkın mevcut devletin sömürge ülkeleri dışındaki ülkesinde yaşayan halklar bakımından söz konusu olmadığı hususunu doğrulamıştır. Buna rağmen, Dışişleri Bakanlığı, söz konusu kavramın muhtemel değişik yorumlarını bertaraf edebilmek amacıyla, Sözleşme'nin şöyle bir beyanla onaylanmasını önermiştir: *"Türkiye Cumhuriyeti, bu sözleşmeden doğan yükümlülüklerini, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nden doğan haklarına ve yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder."*

Ancak, Dışişleri Komisyonu'nda, Sözleşme'nin incelenmesi sırasında, Genelkurmay Başkanlığı temsilcileri, bu beyanın bir ölçüde takviye edilmesini önermişler ve şöyle bir öneride bulunmuşlardır: *"Bu Sözleşme'deki hiçbir hükmün, hiçbir devlet, grup veya kişi tarafından, Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkeleri bağlamında, Türkiye'nin ulusal birlik ve bütünlüğüne aykırı yorumlanamayacağı Türkiye tarafından beyan edilir."*

Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, bu konuyu, hukuk müşavirleriyle etraflı olarak incelediklerini ve böyle, kendileri tarafından öngörülmüş olan beyana ilâve bu şekilde bir cümlelerin eklenmesi, gerçekten, yarardan çok zarar yaratabileceğini belirtmişlerdir. Anılan temsilciler, bu bağlamda, *Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi* hükümleri ışığında çekincemizin, sözleşmenin konu ve amacına aykırı olarak görülebileceğini; bunun, bazı sorgulamalara yol açabileceğini ve böyle bir durumda da, Türkiye açısından birtakım eleştiri zeminleri oluşturması gibi bir tehlike yaratabileceğini vurgulamışlardır.

Dışişleri Komisyonu'ndaki genel eğilim, Dışişleri Bakanlığı görüşünün, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığının korunması amacına uygun olduğu şeklinde görünür. Yapılan oylamada da bu husus kesinleşmiştir.

İkinci beyan ise, şöyledir: *"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin hükümlerinin, yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan taraf devletlere karşı uygulanacağını beyan eder."* Bu beyanın, Sözleşme'ye taraf olan; fakat, Türkiye tarafından tanınmamış olan ülkelerin, Sözleşme'deki bazı hükümleri, bazı hakları Türkiye'ye karşı talep etmelerini önlemek için yapıldığı takdir edilecektir.

Üçüncü beyan, Türkiye'nin sınırları dışında, örneğin KKTC'de (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde) vukû bulan ihlâller dolayısıyla Türkiye'nin sorumlu tutulamayacağını vurgulamak için konulmuş olan bir beyandır.

Sözleşme'nin 27 nci maddesinde, *"etnik, dinsel ve dile dayalı azınlıklar"*dan söz edilir. Bu konudaki hassasiyetin giderilmesi için de Sözleşme'ye uygun bir çekince konulmuştur: *"Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 27 nci maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar."*

Türkiye'nin ileri sürdüğü bu çekince ve beyanlara, Kıbrıs, Finlandiya, Almanya, İsveç, Portekiz ve Yunanistan tarafından itiraz edilmiştir. bkz: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/treaty5_asp.htm> (05.09.2006). İtirazlar, Sözleşme'yi, diplomatik ilişkisi olduğu devletlere uygulamasına (Kıbrıs, Yunanistan, İsveç), 27'inci maddenin T.C. Anayasası'nın ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulamasına (Finlandiya, Almanya, Portekiz, İsveç), Türkiye'nin sınırları dışında vukû bulan ihlâllere uygulamaması (Yunanistan, İsveç) üzerinde yoğunlaşmış, beyanlar çekince olarak kabul edilmiş ve sözleşmenin konu ve amacına aykırı bulunmuştur. Genel bir bilgi olarak belirtmeli ki, andlaşmalar hukuku uyarınca andlaşmanın konu ve amacıyla bağ-

dî suçlar için verilen mahkûmiyet kararına uygun olarak savaş zamanında ölüm cezasının infazını öngören çekince dışında herhangi bir çekince ileri sürülmesi kabul edilmemiştir.⁷⁶

Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme'nin denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi'nin, *Sözleşme*'de yer alan hakların ihlâli nedeniyle mağdur olan bireylerden gelen şikâyetleri kabul etme ve inceleme yetkisi, *Sözleşme*'ye *Ek İhtiyarî Protokol* ile düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, *Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme*'ye ilişkin üç beyanının ve *Sözleşme*'ye koyduğu çekincenin bu *İhtiyarî Protokol* için de geçerli olduğuna ve Protokol'ün birinci maddesini, Komite'ye, *Sözleşme*'de yer alan haklardan herhangi birinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ihlâl edilmesinden dolayı mağdur olduğunu iddia eden, Türkiye Cumhuriyeti'nin yargı yetkisine bağlı bireylerin şikâyetlerini alma ve inceleme yetkisi verdiği dair bir yorum beyanında bulunmuş ve ayrıca, *Protokol*'ün 5/2 (a) sayılı maddesine, Komite'nin yetkisinin sınırlanması yönünde çekince koymuştur.⁷⁷

Ek İhtiyarî Protokol'e, taraf olan 104 ülke arasında bütün Avrupa Birliği ülkeleri ile Avrupa Birliği'ne aday ülkeler bulunmaktadır. Bireysel başvuruların, Türkiye sınırları içinde meydana gelebilecek olaylarla sınırlı tutulması büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, Meclis'te yapılan tartışmalarda özel-

daşmayan çekinceler ileri sürülemez. Çekincenin andlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşıp bağdaşmadığı hususunun tespitinde kimin yetkili olduğu hususu tartışılmaktadır. (bkz: *supra*, s. 616)

Her ne kadar çekincelere itiraz normal olarak, çekinceli hükümün çekinceye itiraz edenle ileri süren devlet arasındaki ilişkilerde çekince kapsamında uygulanmaması anlamına gelmekteyse de, bazen çekince koyan ve itiraz eden devletler arasında andlaşmanın yürürlüğe girmesinin engellenmesi niyeti olmadan, ilke veya politik nedenlerle çekincelere itiraz edilebilmektedir. Buradaki itirazlarda da, ilgili devletler, itirazlarının, *Sözleşme*'nin ileri süren ve itiraz eden devletler arasında yürürlüğe girmesini engellemeyeceğini belirtmişlerdir.

⁷⁶ Türkiye, bu Protokol'e herhangi bir çekince ileri sürmemiştir.

⁷⁷ a) Bireyler tarafından iletilen şikâyete konu sorunun, başka bir milletlerarası çözüm veya soruşturma usulü tarafından, zaten incelenmiş veya incelenmekte olduğu durumlara ilişkin şikâyet bildirimlerini kapsamaz.

b) Protokol'ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylardan kaynaklanan ihlâl iddialarına ilişkin şikâyet bildirimleri veya Protokol'ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylara ilişkin bir karardan kaynaklanan ihlâl iddialarına ilişkin şikâyet bildirimleri ile sınırlıdır,

c) *Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme*'nin 26. maddesinin ihlâl edildiği iddiasını taşıyan şikâyetlerde, söz konusu Sözleşme'de garanti altına alınan haklar dışındaki haklara atıf yapılan ihlâl iddialarına ilişkin şikâyet bildirimlerini kapsamaz.

likle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'nin etki alanı olarak tarif ettiği bir coğrafyada meydana gelen bir olaydan sonra⁷⁸, bunu, Türkiye'nin içindeymiş gibi değerlendirerek, sonuçta Türkiye'yi mahkûm eden bir karar ve uygulamasının yakın dönemde yaşanması, ayrıca, sonrasında, başkalarınınca Türkiye aleyhine dava açılması vurgulanmıştır. Yanısıra, *Ek İhtiyarî Protokol*'ün, yalnız ülkemizin sınırları dışındaki gelişmeler bağlamında değil, Türkiye içindeki uygulamalarda da istismar konusu yapılmaması için çekince ve yorum beyanları ile kabul edilmiştir.

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan en çarpıcı gelişme, bir ülkenin yetkisine tâbi olan bireylerin bu ülkedeki insan hakları ihlallerini milletlerarası bir organ önüne getirebileceği bir dizi usulî sürecin kabul edilmesidir. İnsan hakları kurallarının önemli bir bölümü, çok taraflı kural koyucu andlaşmalarda toplanmıştır. Bunlardan biri B.M. andlaşma rejimleri içinde en önemlisi sayılan 1966 tarihli *İkiz Sözleşmeler*'den olan *Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme*'dir.

Sözleşme, *Evrensel Beyanname*'de bulunanlara benzer bir medenî ve siyasî haklar kodu kabul etmiştir. *Sözleşme*'nin esas amaçlarından biri, bu *Beyanname*'de belirtilen hakların daha ayrıntılı olarak tanımlanması ve açıklığa kavuşturulmasıdır. Ancak, ondan farklı olarak bu *Sözleşme*, hukuken bağlayıcı bir andlaşmadır ve taraf devletler, hükümlerini yürürlüğe koymakla bağlıdır.

Bununla birlikte, *Sözleşme*'ye taraf olan devletlerden biri, eğer, millî varlığını tehdit eden, toplumsal nitelikte bir tehlikeyle karşılaşarsa, *Sözleşme*'den doğan yükümlülüklerini askıya alma ve yükümlülüklerine aykırı birtakım önlemleri uygulama imkânına sahip olacaktır.

Bu andlaşmalar, şikâyetlerin incelenmesi için yargı benzeri bir komite teşkil etmiştir. Sistem, mümkün olduğu kadar açık olarak tasarlanmıştır. Bireysel başvurularla insan haklarına somut bir anlam verilmiştir. Bireysel davalara hükmedilirken, başka şekilde genel ve soyut olarak görülen milletlerarası normlar yürürlük kazanır. Bir insanın gerçek hayat durumuna uygulanınca insan hakları andlaşmaları içinde yer alan standartlar, en doğrudan uygulamasını bulur. Nihaî karar organı, devletlere, hükümet dışı kuruluşlara

⁷⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi uyarınca devletlerin sorumluluğunun, yetkili makamlarının etkilerini kendi ülkesi dışında gösteren eylem ve yapmama işlemlerini kapsayabileceğini belirtmiştir. *Loizidou v. Turkey*, [European Court of Human Rights *Loizidou v. Turkey* (Preliminary Objections) Judgement of 23 March 1995, Series A, No. 310, pp. 22-23; *Loizidou v. Turkey* (Merits) Judgement of 18 December 1996, pp. 15-18.]

ve bireylere ilgili metnin çağdaş anlamının yorumlanmasında kılavuzluk edilebilir. Bireysel andlaşmalardaki şikâyet mekanizmaları, İnsan Hakları Komisyonu huzurundaki şikâyet mekanizmalarıyla tamamlanır. Devlet temsilcilerinden oluşan siyasî organlardan oluşan bu prosedür, B.M. sistemindeki en eski mekanizmayı oluşturur ve görevlerini geliştirmeyi sürdürür.

Türkiye'nin taraf olması aşamasında *Sözleşme*'de yer alan haklar açısından en fazla tereddütle karşılanan ve tartışılan hususlardan biri, halkların kendi kaderlerine sahip olma hakkı ve kişilerin kendi dinlerine göre ibadet etme ve bu dinî öğretme, kendi dillerini kullanma hakkındaki haklarından da yoksun bırakılmaması hakkı olmuştur. Bugünkü milletlerarası hukukta halkların kendi kaderlerine sahip olması fikri, egemen devletler içindeki ayrılma taraftarı hareketleri geçerli kılmak amacıyla tesis edilen toplumsal bir hakkı imâ etmemektedir ve sadece sömürge halklarının değil, herhangi bir etnik grup ve azınlığın da milletlerarası hukuk uyarınca halkların kendi kaderlerine sahip olma hakkını haiz olduğu görüşü, B.M. veya devlet uygulamasında destek bulmamıştır. Kişilerin kendi dinlerine göre ibadet etme ve bu dinî öğretme, kendi dillerini kullanma hakkındaki haklarından da yoksun bırakılmaması hakkı, grup karşıtı olan bireye dair haklarla ilgilidir ve m.27, siyasî, ekonomik ve sosyal otonomi tasarlanarak yapılmamıştır. Ancak, yine de Türkiye taraf olurken çekince ileri sürülerek, yanlış anlamalar bertaraf edilmek istenilmiştir. Çekincelere dair *Viyana Sözleşmesi* rejimi, insan hakları andlaşmaları da dahil olmak kategorik bir ayırım yapılmaksızın bütün andlaşmalara uygulanmak üzere evrensel olarak tasarlanmıştır. Andlaşmaya ileri sürülen çekincelerin konu ve amaca uygunluk değerlendirmesinin kimin yapacağı açısından ise bir tartışma mevcuttur. Bazı devletler, çekincelerin geçerli olup olmadığının belirlenmesi yetkisinin, yalnızca kendilerine ait olduğunu belirtirken, diğerleri, söz konusu yetkiyi zorunlu olarak evrensel veya bölgesel izleme organlarının haiz olmasından yana tavır takınmıştır.